

دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر شریعتی
گروه زبان و ادبیات فارسی

بررسی عناصر داستانی طوطی‌نامه
(جواهرالاسمار)

استاد راهنما:

خانم دکتر زهرا اختیاری

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر محمد جاوید صباغیان

نگارش:

مریم فدایی باجگیران

زمستان ۱۳۹۰

تقدیم به

همسر مهربان

و

فرزندان عزیزم

که در انجام این رساله صبورانه یاریم نمودند.

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۳
۱- طرح و بیان مسأله.....	۱۳
۱-۱- ضرورت تحقیق.....	۱۳
۲-۱- اهداف تحقیق.....	۱۴
۳-۱- سؤالهای تحقیق.....	۱۴
۴-۱- فرضیه‌های تحقیق.....	۱۴
۵-۱- پیشینه تحقیق.....	۱۵
۶-۱- روش کار.....	۱۵
۷-۱- مراحل انجام تحقیق.....	۱۶
۲- دستاورد.....	۱۶
۳- معرفی جواهرالاسمار (طوطی نامه).....	۱۷
۱-۳- معرفی مؤلف.....	۱۷
۲-۳- معرفی اثر.....	۱۸
خلاصه‌ی داستان.....	۲۱
۳-۳- معرفی آثار مشابه.....	۲۲
۱-۳-۳- طوطی نامه‌ی ضیاءالدين نخشبى.....	۲۳
۱-۳-۳- تفاوت کتاب الثغرى و نخشبى.....	۲۳
۲-۳-۳- کتابهای دیگر.....	۲۸

بفش اول: عناصر داستانی

فصل اول: پیرنگ

پیرنگ.....	۳۲
۱ - پیرنگ در طوطی نامه.....	۳۲
۱-۱- پیرنگ حکایت‌ها.....	۳۴
۱-۱-۱- آغاز (مقدمه).....	۳۴
۱-۱-۱-۱- آغاز با معرفی شخصیت حکایت.....	۳۴
۱-۱-۱-۲- آغاز با توصیف مکان.....	۳۶
۱-۱-۱-۳- آغاز با توصیف زمان.....	۳۶
۱-۱-۱-۴- آغاز شدن با حادثه.....	۳۷
۱-۱-۲- میانه (تنه).....	۳۷
۱-۱-۲-۱- حوادث.....	۳۷

۶۷	۴- ویژگی‌های شخصیت
۶۸	۴-۱- ویژگی ظاهری و جسمانی شخصیت
۶۸	۴-۲- بیان خلق و خوی شخصیت
۶۹	۴-۳- بیان طبقه اجتماعی شخصیت
۶۹	۴-۴- انواع شخصیت به لحاظ رابطه و نسبت با دیگران
۶۹	۴-۵- وضع سنی شخصیت‌ها
۶۹	۴-۵-۱- شخصیت جوان
۷۰	۴-۵-۲- شخصیت کودک
۷۰	۴-۵-۳- شخصیت پیر
۷۱	۴-۶- شخصیت با نام خاص
۷۱	۴-۷- شخصیت‌های تاریخی
۷۱	۴-۷-۱- شخصیت پادشاه
۷۱	۴-۷-۲- شخصیت پیامبران
۷۲	۵- شخصیت اصلی
۷۳	۶- شخصیت فرعی
۷۳	۷- بررسی تناسب شخصیت‌ها
۷۳	۷-۱- شخصیت متناسب و هماهنگ
۷۴	۷-۲- انتخاب شخصیت بدون تناسب

فصل سوم: گفتگو

۷۷	گفتگو
۷۸	۱- گفتگوی میان شخصیت‌ها
۷۹	۱-۱- گفتگوی مستقیم
۷۹	۱-۲- گفتگوی غیرمستقیم
۷۹	۱-۳- تک‌گویی درونی
۸۰	۲- گفتگوکننده‌ها
۸۲	۳- نمود نقش گفتگو در خلق داستان
۸۲	۳-۱- معرفی شخصیت‌های حکایت
۸۳	۳-۲- نقش گفتگو در پیشبرد حکایت
۸۴	۳-۳- وارد کردن حادثه در حکایت
۸۴	۳-۴- نقش گفتگو در نشان دادن درون‌مایه‌ی حکایت
۸۵	۴- حکایت و گفتگو
۸۵	۴-۱- نقل حکایت از زبان شخصیت در گفتگوی میان شخصیت‌ها
۸۵	۴-۲- نقل حکایت بدون گفتگوی شخصیت‌های داستان

فصل چهارم: درون‌مایه

۸۹	..... درون‌مایه
۹۱	..... ۱- انواع درون‌مایه
۹۱	..... ۱-۱- اخلاقی و تربیتی
۹۲	..... ۱-۱-۱- تحسین وفاداری
۹۲	..... ۱-۲- وفای به عهد
۹۲	..... ۱-۳- اندیشیدن پیش از سخن گفتن
۹۲	..... ۱-۴- اندیشیدن پیش از عمل
۹۳	..... ۱-۵- تحسین جوانمردی
۹۳	..... ۱-۶- تحسین راستگویی
۹۳	..... ۱-۷- تشویق به رازداری
۹۳	..... ۱-۸- همنشین مناسب
۹۴	..... ۱-۹- خدمت‌گزاری به مادر و پدر
۹۴	..... ۱-۱۰- فواید مشورت
۹۴	..... ۱-۱۱- نصیحت‌پذیری
۹۴	..... ۱-۱۲- تلاش برای رسیدن به معشوق
۹۵	..... ۱-۱۳- قضا و قدر
۹۵	..... ۱-۱۴- نکوهش طمع و زیاده‌خواهی
۹۵	..... ۱-۱۵- نکوهش بی‌وفایی
۹۵	..... ۱-۱۶- تظاهر و ادعای گزاف
۹۶	..... ۱-۱۷- خام‌اندیشی
۹۶	..... ۱-۱۸- مذمت هوا و هوس
۹۶	..... ۱-۱۹- مکر برای خلاص دادن خود از محلّ خطر و هلاک
۹۷	..... ۱-۲۰- سیاست و کشورداری
۹۷	..... ۱-۲۱- رعایت آداب خدمت پادشاهان
۹۷	..... ۱-۲۲- توجّه شاه به امور کشور و دوری از ملاحظه
۹۷	..... ۱-۲۳- نکوهش تصمیم‌گیری عجولانه شاهان
۹۷	..... ۱-۲۴- داشتن وزیرانی شایسته و با تدبیر
۹۸	..... ۱-۲۵- دادخواهی مردم
۹۸	..... ۱-۲۶- عدالت
۹۸	..... ۲- شیوه انتقال درون‌مایه
۹۸	..... ۲-۱- انتقال مستقیم
۹۸	..... ۲-۱-۱- انتقال مستقیم از زبان راوی
۹۹	..... ۲-۱-۲- انتقال مستقیم از زبان شخصیت
۱۰۰	..... ۲-۲- انتقال غیر مستقیم
۱۰۰	..... ۲-۲-۱- انتقال غیرمستقیم با گفتگوی شخصیت‌ها

- ۱۰۱-۲-۲- انتقال غیر مستقیم از طریق اعمال شخصیت‌ها.....
- ۱۰۱-۳- جای ذکر درون‌مایه در حکایت.....
- ۱۰۱-۳-۱- پایان حکایت توسط راوی.....
- ۱۰۲-۳-۲- پایان حکایت توسط شخصیت.....
- ۱۰۲-۳-۳- آغاز حکایت.....
- ۱۰۳-۴- هم در آغاز و هم در پایان حکایت.....
- ۱۰۳-۵- میان حکایت.....

فصل پنجم: زاویه دید

- ۱۰۷- زاویه دید.....
- ۱۰۷-۱- زاویه دید درونی یا اول شخص.....
- ۱۰۸-۲- زاویه دید بیرونی یا سوم شخص.....

فصل ششم: صحنه

- ۱۱۳- صحنه.....
- ۱۱۳-۱- مکان.....
- ۱۱۴-۱-۱- مکان مشخص.....
- ۱۱۴-۲-۱- مکان نامشخص.....
- ۱۱۴-۳-۱- مکان خاص.....
- ۱۱۵-۲- زمان.....
- ۱۱۵-۱-۲- زمان مشخص.....
- ۱۱۵-۲-۲- زمان خاص.....
- ۱۱۶-۳-۲- زمان مبهم.....
- ۱۱۶-۱-۳-۲- زمان مبهم نسبی.....
- ۱۱۶-۲-۳-۲- زمان مبهم محض.....
- ۱۱۶-۳- توصیف مکان و زمان.....
- ۱۱۷-۱-۳- از زبان راوی.....
- ۱۱۸-۲-۳- از زبان شخصیت.....
- ۱۱۸-۴- شیوه‌های ذکر مکان و زمان.....
- ۱۱۹-۱-۴- مستقیم از زبان راوی.....
- ۱۱۹-۲-۴- مستقیم از زبان شخصیت.....
- ۱۱۹-۵- شیوه‌های بیان مکان و زمان.....
- ۱۱۹-۱-۵- حکایت‌های دارای زمان و مکان.....
- ۱۲۰-۲-۵- حکایت‌های بدون زمان و مکان.....
- ۱۲۰-۳-۵- حکایت‌های بدون مکان.....

۴-۵- حکایت‌های بدون زمان ۱۲۱

فصل هفتم: فضا

۱۳۵	فضا
۱۳۵	۱- انواع فضا
۱۳۵	۱-۱- فضای چندگانه
۱۳۶	۱-۲- فضای متضاد
۱۳۷	۱-۳- فضای رقابت
۱۳۸	۱-۴- فضای شاد
۱۳۹	۱-۵- فضای ایثار و گذشت
۱۳۹	۱-۶- فضای خیانت
۱۴۰	۱-۷- فضای انتقام
۱۴۰	۱-۸- فضای ترس
۱۴۰	۱-۹- فضای حزن و اندوه
۱۴۱	۱-۱۰- فضای فریب
۱۴۲	۱-۱۱- فضای گناه آلود
۱۴۲	۱-۱۲- فضای ناآرام و اضطراب
۱۴۲	۱-۱۳- فضای حسرت
۱۴۳	۱-۱۴- فضای حماقت
۱۴۳	۲- عوامل ایجاد فضا
۱۴۴	۲-۱- صحنه آرایبی
۱۴۴	۲-۲- گفتگو
۱۴۵	۲-۳- کنش شخصیت‌ها
۱۴۵	۲-۴- درون‌مایه
۱۴۶	۲-۵- واژه‌گزینی

فصل هشتم: لحن

۱۴۸	لحن
۱۴۸	لحن راوی

فصل نهم: زبان و سبک

۱۶۳	زبان و سبک
۱۶۳	۱- سطح زبان
۱۶۴	۱-۱- واژگان

۱۶۵	۲-۱- ویژگی‌های دستوری .....
۱۶۵	۱-۲-۱- کوتاهی جملات و بسامد بالای فعل .....
۱۶۶	۲-۲-۱- طولانی بودن جملات .....
۱۶۷	۳-۲-۱- فراوانی عطف .....
۱۶۷	۱-۳-۲-۱- عطف جملات .....
۱۶۷	۲-۳-۲-۱- عطف مفردات .....
۱۶۷	۴-۲-۱- جابه‌جایی ارکان جمله .....
۱۶۸	۵-۲-۱- حذف ارکان جمله .....
۱۶۹	۱-۵-۲-۱- حذف فعل به قرینه لفظی .....
۱۶۹	۲-۵-۲-۱- حذف فعل بدون قرینه .....
۱۶۹	۳-۵-۲-۱- حذف شناسه .....
۱۷۰	۶-۲-۱- فراوانی کاربرد مصدرها .....
۱۷۰	۷-۲-۱- به کار بردن مصدرهای عربی .....
۱۷۰	۸-۲-۱- کاربرد «هم» برای تأکید .....
۱۷۰	۹-۲-۱- منفی کردن اسم با «لا» .....
۱۷۰	۱۰-۲-۱- منفی کردن فعل با قید «نه» .....
۱۷۱	۱۱-۲-۱- آوردن «ب» اول ماضی ساده و «ی» آخر ماضی استمراری .....
۱۷۱	۳-۱- ویژگی آوایی .....
۱۷۱	۱-۳-۱- سجع .....
۱۷۲	۲-۳-۱- جناس .....
۱۷۳	۳-۳-۱- قلب .....
۱۷۳	۴-۳-۱- آوردن مترادف‌های هماهنگ .....
۱۷۳	۵-۳-۱- واج آرایی حروف .....
۱۷۴	۶-۳-۱- تکرار .....
۱۷۴	۲- سطح ادبی .....
۱۷۵	۱-۲- تشخیص .....
۱۷۵	۲-۲- تشبیه .....
۱۷۶	۱-۲-۲- در توصیف شخصیت .....
۱۷۶	۲-۲-۲- در توصیف مکان .....
۱۷۶	۳-۲-۲- در توصیف زمان .....
۱۷۷	۳-۲- استعاره .....
۱۷۷	۴-۲- کنایه .....
۱۷۸	۵-۲- ارسال‌المثل .....
۱۷۸	۶-۲- کاربرد آیات و احادیث .....
۱۷۹	۷-۲- کاربرد اشعار و امثال فارسی و عربی .....
۱۸۰	۱-۷-۲- موارد کاربرد اشعار .....
۱۸۱	۷-۲-۱-۱- وصف شخصیت .....

۱۸۱	..... ۲-۱-۷-۲- وصف مکان
۱۸۱	..... ۳-۱-۷-۲- وصف زمان
۱۸۲	..... ۴-۱-۷-۲- دعا و ستایش
۱۸۲	..... ۵-۱-۷-۲- ضرب المثل
۱۸۳	..... ۶-۱-۷-۲- عشق و غنا
۱۸۴	..... ۷-۱-۷-۲- تأیید و تأکید فضا
۱۸۴	..... ۸-۱-۷-۲- تأکید بر معنا
۱۸۵	..... ۹-۱-۷-۲- احساس و عواطف شخصیت
۱۸۵	..... ۱۰-۱-۷-۲- تأکید بر نتیجه گیری
۱۸۶	..... ۸-۲- تلمیح
۱۸۶	..... ۱-۸-۲- پیامبران
۱۸۷	..... ۲-۸-۲- اشخاص
۱۸۷	..... ۳-۸-۲- شاهان
۱۸۷	..... ۴-۸-۲- حوادث
۱۸۷	..... ۹-۲- مراعات نظیر
۱۸۸	..... ۱۰-۲- تضاد
۱۸۸	..... ۱۱-۲- اغراق
۱۸۸	..... ۱-۱۱-۲- اغراق وصف شخصیت
۱۸۹	..... ۲-۱۱-۲- اغراق مکان
۱۸۹	..... ۱۲-۲- تنسیق الصفات
۱۸۹	..... ۱۳-۲- اعداد
۱۹۰	..... ۳- سطح فکری

بخش دوم: انسجام متن

۱۹۵	..... مقدمه
-----	-------------

فصل اول: مکایت اصلی و پیوند آن با چند مکایت

۱۹۷	..... حکایت اصلی و پیوند آن با چند حکایت
-----	--

فصل دوم: پیوند مکایت شب ها

۲۰۱	..... پیوند حکایت شب ها
-----	-------------------------

فصل سوم: بررسی پیوند مکایت های فرعی با اصلی

۲۰۸	..... بررسی پیوند حکایت های فرعی با اصلی
-----	--

۲۰۸	..... ۱- بررسی پیوند حکایت ها از دیدگاه درون مایه
-----	---

- ۱-۱- حکایت فرعی با پیوند قوی ۲۰۹
- ۱-۲- حکایت فرعی با پیوند ضعیف ۲۱۰

بفش سوم: برجستگی‌های داستان‌نویسی الثغری

- برجستگی‌های داستان‌نویسی الثغری ۲۱۳
- نتیجه‌گیری ۲۱۷

- جدول‌ها ۲۲۰
- نمودار کلی ساختار داستانهای طوطی‌نامه ۲۲۵
- یادداشت‌ها ۲۲۶
- کتاب‌نامه ۲۲۹

سپاس‌گزاری

سپاس قلبی خود را از استاد بزرگوار سرکار خانم دکتر اختیاری به پاس راهنمایی‌های خردمندانه و دلسوزی‌های بی‌منتشان تقدیم می‌دارم. همچنین از حمایت‌های بیدریغ استاد صبور و گرانقدر جناب آقای دکتر جاوید و داوران گرامی، آقای دکتر تقوی و خانم دکتر بامشکی، که با دقت و صرف وقت، زحمت بررسی این کار را کشیدند تشکر می‌کنم.

صمیمانه از تمامی استادان فرهیخته خود در دانشگاه فردوسی مشهد که در طول تحصیل از محضرشان بهره‌ها برده‌ام سپاس‌گزارم.

همچنین بر خود لازم می‌دانم تا از پدر و مادر عزیزم، فرزندانم و همسر گرامی و دلسوزم که در تمام مراحل انجام تحقیق صبورانه مرا حمایت نمودند و همچنین برادر مهربان و خواهر عزیزم که با راهنمایی‌های خود مرا یاری کردند، صمیمانه سپاس-گزاری و قدردانی می‌کنم.

۱- طرح و بیان مسأله

موضوع عناصر داستانی از مباحثی است که به بررسی و تحلیل عناصر و جنبه‌های صوری اثر می‌پردازد و سپس با توصیف و ارتباط این عناصر در راستای درون‌مایه‌ی اثر و هدف مؤلف، انسجام، عدم انسجام، میزان توفیق نویسنده یا شاعر را در پدید آوردن اثر نشان می‌دهد.

کتاب طوطی‌نامه‌ی الثغری به علت ماهیت داستانی و برخوردارگی از ویژگی‌های صوری خاص، قابلیت آن را دارد که بر اساس مؤلفه‌های عناصر داستانی مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. با بررسی عناصر داستانی این اثر و توجه به اجزای داستانی در آن می‌توان به ارزش‌های فنی طوطی‌نامه و جایگاه آن در میان سایر آثار داستانی پی برد و تحلیلی تازه از آن ارائه داد.

در این جا مقدمه‌ای جهت آشنایی خواننده با عناصر داستان به طور اختصار ارائه می‌شود. مؤلفه‌های مورد بررسی در عناصر داستانی، عناصری چون پیرنگ (طرح)، گفتگو، شخصیت‌پردازی، صحنه، فضا، زاویه دید، درون‌مایه و سبک است. با بررسی تک‌تک آن‌ها می‌توان به میزان یک‌پارچگی و انسجام هر اثر ادبی پی برد.

۱-۱- ضرورت تحقیق

طوطی‌نامه، عموماً به عنوان یک اثر ادبی و خصوصاً نوعی داستان میان آثار ادبی گذشته‌ی ما دارای ارزش‌های فراوانی است که به لحاظ محتوا و نیز سبک خاص این نوع ادبی چندان بدان پرداخته نشده است و آنچه درین باب گفته‌اند بیشتر در حدّ معرفی این اثر بوده و کاری در خور، چنان که باید انجام نیافته است. این تحقیق که برای نخستین بار به این مسأله پرداخته بر آن است که با بررسی‌های درست علمی و بر اساس معیارهای دقیق، ارزیابی و اهمیت این نوع ادبی و ویژگی‌های ارزشمند آن را دریابد و نشان دهد.

۱-۲-اهداف تحقیق

- تحلیل و بررسی عناصر داستانی در حکایت‌های طوطی‌نامه صورت گرفته است.
- تعیین عناصر داستانی (پیرنگ، شخصیت، گفتگو، زاویه دید، درون‌مایه، لحن، صحنه، فضا، سبک) در حکایت‌های طوطی‌نامه .
- نشان دادن میزان تناسب و هماهنگی اجزای داستانی در حکایت‌های طوطی‌نامه .
- بیان ارزش‌های ممتاز طوطی‌نامه در پرداخت داستانی.
- نشان دادن قابلیت تحلیل متون کلاسیک.

۱-۳-سؤال‌های تحقیق

- ۱-کارکرد عناصر داستانی در طوطی‌نامه چگونه است؟
- ۲- طوطی‌نامه تا چه حد با قواعد و ضوابط داستان‌نویسی امروزی مطابقت می‌کند؟
- ۳- شاخصه‌های ویژه و ممتاز طوطی‌نامه در پرداخت داستان چیست؟
- ۴- پیوستگی یا عدم پیوستگی عناصر داستانی و میزان انسجام ساختار داستان چگونه است؟

۱-۴-فرضیه‌های تحقیق

- ۱- طوطی‌نامه بر اساس مؤلفه‌های عناصر داستانی قابل بررسی است.
- ۲- با بررسی طوطی‌نامه می‌توان نشان داد که این اثر ارزش و قابلیت‌های بالایی در داستان‌پردازی دارد.
- ۳- طوطی‌نامه به دلیل ماهیت خاص داستانی خود از ویژگی‌های ممتازی در میان سایر کتب داستانی برخوردار است.
- ۴- عناصر و اجزای داستانی در حکایت‌های طوطی‌نامه از پیوستگی و انسجام لازم برخوردار و با هدف خاص مؤلف در پیوند است.

۱-۵-پیشینه تحقیق

کتاب *جواهرالاسمار*، با تصحیح شمس‌الدین آل‌احمد در سال ۱۳۵۲ به چاپ رسیده است. در کتاب بررسی حکایت‌های حیوانات تا قرن دهم (تقوی، ۱۳۷۶) به ساختار و ریخت‌شناسی *جواهرالاسمار* و کتاب‌های دیگری چون *کلیله و دمنه*، *مرزبان‌نامه* و *طوطی‌نامه* بیشتر از لحاظ درون‌مایه پرداخته شده است. تنها مقاله‌ی موجود «قصه‌های عامیانه و طوطی‌نامه» نوشته‌ی پیوند بالایی است. دو مقاله به نام‌های «تحلیل عناصرداستانی طوطی‌نامه» نوشته‌ی منوچهر اکبری با بررسی کلی و آماری از عناصرداستانی با توجه به شیوه‌ی خاص نویسنده و «درآمدی بر طوطی‌نامه با جذابیت‌های امروزین» نوشته‌ی ابراهیم‌زاده گرجی موجود است که هر دو مقاله مذکور در مورد کتاب *طوطی‌نامه* نخشی می‌باشد. نگارنده سعی دارد تا بر پایه ضابطه‌های علمی بررسی تک‌تک عناصر و انسجام متن تحقیقی کامل در این زمینه ارائه دهد. شیوه‌ی تحقیق حاضر به گونه‌ای است که تا کنون بدین شیوه به کتاب پرداخته نشده است.

۱-۶-روش کار

برای شروع کار کتاب‌ها، مقاله‌ها و پایان‌نامه‌هایی که درباره‌ی عناصر داستان و داستان‌نویسی بود، مطالعه گردید. کتاب *جواهرالاسمار* چندین بار مطالعه و بررسی‌های نگارنده انجام شد. کتاب‌های دیگری با عنوان *طوطی‌نامه* و *چهل طوطی* نیز مورد مطالعه قرار گرفت.

در این جا ذکر چند مورد را ضروری می‌دانم.

در معرفی هر یک از عناصر داستانی به تعریفی کوتاه و جامع بسنده شده است. برخی از حکایت‌ها به دلیل قابلیت بالای عناصرداستانی بیشتر مورد استفاده قرار گرفته و برای جلوگیری از واژه‌های تکراری از علائم اختصاری به شرح زیر استفاده شده است:

ح = حکایت	ص = صفحه
ش = شب	س = سطر

نکته‌ی دیگر این که هر جا نام *طوطی‌نامه* آمده، منظور *جواهرالاسمار* است.

۱-۷- مراحل انجام تحقیق

مراحل تحقیق و تألیف این پایان‌نامه به صورت کتابخانه‌ای و به این ترتیب بوده است: ابتدا یادداشت‌برداری و جمع‌آوری اطلاعات در زمینه عناصر داستانی، سپس بررسی متن طوطی‌نامه بر اساس مطالب جمع‌آوری شده، مرحله‌ی بعد آزمودن فرضیه‌ها و اثبات یا ردّ نظریه‌های داده شده است. سپس بازنویسی اطلاعات، عنوان بندی و تنظیم چهارچوب کلی تحقیق بوده و در مرحله‌ی پایانی پیوند میان فصل‌های بخش قبلی و نتیجه‌گیری انجام شده است.

۲- دستاورد

کتاب طوطی‌نامه را پر از حکایت‌های تمثیلی، اخلاقی، آموزنده و نکات تعلیمی می‌بینیم که با بررسی عناصر داستانی آن به انسجام و وحدت حاکم بر حکایت‌ها پی می‌بریم.

عماد بن محمد با وسعت دانش خود از متون قبل، توانسته است با وارد کردن اسامی و مفاهیم ایرانی و اسلامی^۱ و مخلوط کردن آن‌ها با کتابی که اصلش هندی است و با عقاید آنان نوشته شده است به عنوان اولین مترجم کتاب، به کار خود رنگ ملی و بومی ببخشد. این ویژگی هر نویسنده و مترجمی است که چه آگاهانه و چه ناخودآگاه عناصر فرهنگی کشورش در اثر او نمود می‌یابد (غضنفری، ۱۳۸۵: ۸۶).

چهارچوب و ساختار حکایت‌های طوطی‌نامه موجب تمایز آن از سایر آثار داستانی می‌شود. شیوه‌ی بیان حکایت‌ها توسط طوطی برای یک زن که شخصیت اصلی می‌باشد، در کمتر کتابی دیده شده است.

همان‌طور که در گذشته پیام و مفهوم در داستان‌ها محور اصلی داستان‌ها بوده، الثغری نیز به این مسأله توجه داشته و در داستان‌های خود از کوچکترین فرصت‌ها برای بیان نکات اخلاقی و تربیتی خود سود جست است.

یکی از ابزارهای اصلی راویان حکایت‌ها و افسانه‌ها، زبان شیرین است که طوطی داستان ما، از این ویژگی برخوردار است و متناسب با احوال ماه‌شکر هر بار برای او حکایتی بیان می‌کند.

یکی از ویژگی‌های طوطی‌نامه نسبت به داستان‌های امروزی شیوه‌ی بیان داستان‌ها است. نویسنده گاهی از درون یک حکایت، حکایت‌های دیگری را با درون‌مایه و پیام مشابه با موضوعاتی دیگر بیرون می‌کشد، اما در تعدادی از حکایت‌ها نیز نویسنده داستان‌های مستقلی را بیان می‌کند که حتی ربطی به نیاز شنونده (ماه‌شکر) ندارند و می‌خواهد پیام‌های مورد نظر خود را بیان کند.

نویسنده در شروع هر شب با توصیفات زیبا و عنوان‌های مناسب، بر اشتیاق مخاطب می‌افزاید و در پایان با باقی نماندن هیچ گره‌ای در حکایت، نظر خود را با نتیجه‌گیری از زبان طوطی ابراز می‌کند.

یکی از دلایلی که نگارنده برای کار خود طوطی‌نامه را برگزید، عدم توجه به این کتاب و قابلیت‌های داستانی آن بود. در حین کار نیز متوجه این موضوع شد که بیشتر افراد، طوطی‌نامه را با نخشی می‌شناسند و عماد بن محمد و کار او در این زمینه به چشم نیامده و بسیار کم‌رنگ است.

این تحقیق در دو بخش تنظیم یافته است. بخش اول شامل نه فصل است که به بررسی عناصر داستانی طوطی‌نامه و تحلیل آن‌ها پرداخته است. در بخش دوم سعی شده تا با توجه به نتایج به دست آمده از بخش قبلی، میزان نمود عناصر داستانی را در انتقال بهتر و مؤثرتر پیام اصلی حکایت نشان دهد و سپس نقش حکایت‌های فرعی را در جهت تبیین حکایت اصلی بررسی کند.

۳- معرفی جواهر الاسمار (طوطی‌نامه)

۳-۱- معرفی مؤلف

عماد بن محمد الثغری از منشیان دربار سلطان علاءالدین محمد شاه خلجی هندوستان (جلوس ۶۹۵ تا ۷۱۵) بوده است. با توجه به افتادگی قسمت پایانی نسخه اصلی و ناخوانا بودن اسم مؤلف و بررسی‌های نگارنده در فرهنگ‌ها، دائره المعارف‌ها و کتاب‌های قدیمی تا قبل از تصحیح کتاب توسط شمس آل‌احمد اثری از نام الثغری و کتاب او به دست نیامد. در پایگاه lib نام‌های متفاوتی برای او بیان شده است؛ عماد بن

النصری (کتابخانه‌ی مرند) و عماد بن محمد النعری (کتابخانه‌های بابل‌سر، کرمانشاه، قم و ...). مصحح نیز با اشاره به نیافتن اسمی از نویسنده در کتاب‌ها (الثغری، ۱۳۵۲: پیش-درآمد، ص ۳۳ و ۵۲)، آن را به عماد بن محمد الثغری نسبت داده است که در کتاب‌های جدید هم، همین نام برای او آورده شده است (کتابخانه‌ی مجلس، شهر ری، یزد، تهران، گیلان، مراغه و ...).

اطلاعات کامل و دقیقی از زندگی او در دست نیست. فقط از مطالبی که در کتاب خود بیان کرده است، به اختصار می‌توان پی به زندگی او برد. وی در خانواده‌ای دبیر پیشه به دنیا آمد و در کودکی در رفاه به تحصیل پرداخت و در جوانی مجالست اختیار برگزید و شانه از زیر مسئولیت‌های اجتماعی خالی کرد و پس از ازدواج و به اصرار دوستان کتابی برای خزانگی خلافت نگاشت (الثغری، ۱۳۵۲: ۱۲-۱۱). وسواس در انتخاب کتابی برای ترجمه که خود مؤلف هم به آن اشاره می‌کند، نشان‌دهنده‌ی دقت نظر او می‌باشد: «القصه بدین نیت دفاتر هندوان را نظر می‌کردم. دل ضعیف در هیچ کتابی قرار نمی‌گرفت و جان نحیف هیچ‌کدام را خوش نمی‌کرد ... تا در طلب و جستجو، دفتری یافتم که مطلعش رشک دفاتر اسمار بود و بر ترتیبی نیکو تألیف کرده؛ مشتمل بر هفتاد و دو فسانه، از زبان طوطی اختراع نموده بودند ...» (همان: ۱۷ و ۱۶). او آرزوی برجای ماندن نامش مانند رودکی و حسّان را دارد که این مطلب از شیعه بودن او حکایت می‌کند (همان: ۱۶).

۳-۲- معرفی اثر

طوطی‌نامه یا جواهرالاسمار از آثار ارزشمند ادب فارسی است که مربوط به قرن هشتم هجری (۷۱۳ تا ۷۱۵ هجری) است (همان: پیش‌درآمد، ۳۳). «بر اساس گزارش‌های سنتی عمده ورود داستان‌های هندی به ایران در قرن ششم میلادی در دربار شاه ساسانی، خسرو انوشیروان، رخ داده است. طوطی‌نامه که اصل آن هندی است به یک دوره بعد تعلق دارد» (متین، ۱۳۸۲: ۳۲). جواهرالاسمار از کتاب‌های سوکه‌سپتاتی یا طوطی‌نامه (به معنای هفتاد و دو افسانه)، پنچاتنترا یا کللیه و دمنه و کاتاساریت‌ساکارا یا هزار و یک‌شب برگردانده شده است. حکایت‌هایی که عماد بن محمد از اصل کتاب

کلیله و دمنه انتخاب کرده، تا آن موقع به گفته‌ی او به فارسی برگردانده نشده بوده است (الثغری، ۱۳۵۲: ۱۶-۱۵).

او به اصرار دوستان، کتاب را برای خزانه خلافت نگاشته است. «گفتند که: ای غافل از نواسم انصاف شهریار، و ای غافل از عواطف سلطان روزگار، درین هفده هژده سال که خسرو دین پرور دون‌گداز و خلیفه‌ی دادگستر بنده‌نواز... هزار خلیق به شرف پایبوس او مشرف می‌گردند؛ ترا که خدمت حضرت سلاطین از آبا و اجداد موروث است، چرا غافل‌ی و از تشریف این چنین سعادت چرا عاطلی؟» (همان: ۱۲-۱۱).

او در مورد نگارش حکایت‌ها نیز توضیح می‌دهد: «می‌خواست تا همان [سوکه- سپتاتی] را به عبارت فارسی لباس دهد و گردن و گوش او را به لالی و استعارات بیاراید. فاما چون نیکو نگاه کردم و درر حکم و غرر کلم خالی یافتم و آنچه در وی فسانه خلاصه و لطیف بود، آن همه از کلیله و دمنه فارسی و سندبادنامه بوده است و آن‌ها خود در محل خویش هستند و بیشتری از کلیله و دمنه هندوی که آن را در ترجمه فارسی نیآورده‌اند، تحریرافتاد» (همان: ۱۸). شمس آل‌احمد، مصحح کتاب، نیز به این مطلب اشاره می‌کند (همان: پیش‌درآمد، ۴۲).

مصحح کتاب آن را بسیار مفید و مؤثر با جدول‌ها و فهرست‌های متعدد تصحیح کرده و در مورد *جواهرالاسمار* گفته است: «مؤلف این کتاب، از این جهت اثر خویش را *جواهرالاسمار* خوانده است که در گزینش حکایت‌هایش وسواس و دقت یک جوهری را به کار برده است» (همان: پیش‌درآمد، ۵۱).

حکایت‌های کتاب *طوطی‌نامه* حالتی روایی و گزارش‌گونه دارد. بررسی حکایت‌ها موجب دستیابی به ویژگی‌های ممتاز کتاب و هنرمندی نویسنده در پرداخت آن‌ها است. *طوطی‌نامه* شامل پنجاه و دو شب بوده (همان: ۱۸) که به علت افتادگی، حکایت آخر، نیمه تمام است. در حال حاضر کتاب شامل هشتاد و شش حکایت و یک داستان اصلی است که در چهل و نه شب نقل گردیده است.

داستان در داستان^۲ (frame story) شیوه‌ای است که در شرق ریشه دارد، البته ایتالیایی‌ها نیز از آن استفاده کرده‌اند. اما این شیوه روش خاص هندی‌ها بوده است. نویسنده کتاب خود را به شیوه حکایت در حکایت آورده که «منجر به داستان بلند و